

Z empirických výzkumů

Veřejné mínění o otázkách války a míru

JAN HERZMANN
STANISLAV HAMPL

Ústav pro výzkum veřejného
mínění při FSÚ, Praha

LEOŠ FRIESSE

Vojenská politická akademie K. Gottwalda,
Bratislava

Osmdesátá léta jsou ve vojenskopolitické oblasti výrazně poznamenána stupňující se zbrojní a válečnicko-propagandistickou aktivitou imperialistických kruhů. V protikladu k ovzduší uvolňování napětí, které převládalo v sedmdesátých letech, dochází v zemích NATO, zejména v USA, k nebyvalému rozvoji zbrojení, vývoji nových zbraňových systémů i k závažným změnám vojenské doktríny, k orientaci na přípravu prvního jaderného úderu. Ve svém souhrnu tyto změny představují cílevědomou snahu o dosažení vojenskostrategické převahy nad zeměmi světové socialistické soustavy. V Politické zprávě ústředního výboru KSČ XVII. sjezdu Komunistické strany Československa bylo v této souvislosti řečeno: „V současné světové politice probíhá střet dvou protichůdných tendencí a přístupů k otázce války a míru. V důsledku této skutečnosti, vinou agresivní militaristické politiky imperialismu, je mezinárodní situace napjatá a ohrožuje samu existenci lidstva. Ve snaze oslabit socialismus, dosáhnout vojenskostrategickou převahu, pokusit se i o sociální revanš, stupňují imperialistické kruhy, především Spojených států, horečné zbrojení včetně úsilí o militarizaci kosmu. ... Proti této dobrodružné linii stojí důsledná mírová politika Sovětského svazu a dalších socialistických zemí, směřující ke stabilizaci mezinárodních vztahů, k pokračování politiky uvolňování, k zastavení horečného zbrojení a k odzbrojení.“(1)

Nutnost udržení míru a odvrácení války se v této vyhrocené situaci stává prvním a nejdůležitějším úkolem celého lidstva. Odrazem této nutnosti je rozvoj mírového hnutí jako masové formy angažovanosti lidí proti válce. V socialistické společnosti dosahuje toto hnutí své nejrozvinutější podoby, podoby státní politiky. Aby však socialistický stát a jeho vedoucí síla, marxisticko-leninská strana, mohly účinně řídit a dlouhodobě orientovat svoji mírovou politiku, musí v teoretické rovině poznat příčiny a zdroje válek i sociální důsledky jak mírové výstavby, tak případného válečného konfliktu. Současně však musí využít aparát empirického výzkumu k zjištění skupin a hnutí pro i proti míru a v neposlední řadě také postoje občanů k mírové politice, k nástrojům jejího prosazování i k zabezpečení internacionální obrany socialismu. V pozdravném dopise, který zaslalo vedení Mezinárodní sociologické asociace účastníkům sympozia *Sociologie a mír* (Linowsee, NDR 1984) se praví: „... otázky míru je nutno v současné době považovat za jeden z hlavních úkolů každé společenské vědy a sociologie zvláště, úkol, který stojí před každým sociologem jako naléhavé memento“.(2)

Při zkoumání mírového hnutí v socialistické společnosti vychází marxisticko-

(1) Politická zpráva Ústředního výboru KSČ XVII. sjezdu Komunistické strany Československa. Rudé právo 25. 3. 1986.

(2) Citováno podle Tomek. I.: Mezinárodní symposium Soziologie und Frieden.. Sociologický časopis 1985, č. 4.

ko-leninská sociologie z teze, kterou na zmíněném sympoziu vyslovila prof. Kuhrigová: „Mírové hnutí v socialistických zemích má jiné metody práce než obdobné hnutí na Západě — je to však především proto, že vychází z jiných podmínek, nepotřebuje bojovat proti vládám, protože ty samy provádějí mírovou politiku. Mírové hnutí má v socialistických zemích méně atraktivní podobu, je podstatně více spojeno s běžným životem, s poctivou prací a s prací navíc, to však neznamená, že by neexistovalo nebo nebylo podporováno“.(3) Je možno konstatovat, že projevem mírového hnutí v socialistické společnosti tedy nejsou masové protestní akce, typické pro obránce míru v západní Evropě, ale veřejné mínění, které v běžných každodenních podmínkách vyjadřuje vztah občanů k problematice války a míru. Tato skutečnost vyzdvihuje důležitost sociologického poznávání veřejného mínění v otázkách míru, války a armády, a to jak z pozic teoretické analýzy, tak v empirické rovině prostřednictvím terénních šetření.

Otázky války a míru jako globální problém nejvyšší důležitosti představují sféru, která se dotýká životních zájmů všech lidí. Bezesporu tedy splňují kritéria objektu veřejného mínění a je patrné, že v československé společnosti je veřejné mínění o těchto otázkách zformováno.

Specifické rysy veřejného mínění o míru a válce

Objasnění specifiky veřejného mínění dotýkajícího se kterékoli oblasti života společnosti předpokládá především analýzu objektu a subjektu tohoto mínění. Vymezení objektu a subjektu patří mezi nejzávažnější teoretické otázky, neboť veřejné mínění je nutno zkoumat zejména jako důležitý článek subjekt-objektového vztahu společnosti ke společenským jevům.

Veřejné mínění neodráží zpravidla realitu adekvátně a celistvě. Ani mír a válka se nestávají objektem veřejného mínění prostřednictvím své podstaty, nýbrž prostřednictvím jednotlivých projevů mírového života i případné války (prostřednictvím historie válek, různých forem ekonomické koexistence i ekonomického boje, rozmanitých diplomatických jednání, jednotlivých forem bojové přípravy a potenciální bojové činnosti i prostřednictvím sociálních důsledků těchto konkrétních jevů). Jevová stránka míru i války tedy při formování veřejného mínění o tomto objektu jednoznačně dominuje. Grudinín k tomu napsal: „Mezi podstatou a jevy války (i míru, pozn. autorů) neexistuje přímá shoda. Podstata je skrytá, takže ji nelze bezprostředně vnímat. Projevuje se zprostředkovaně... a je ji možno poznat abstraktním myšlením“ [Grudinín 1974 : 136].

Podstata míru a války je tedy odhalována mimo veřejné mínění, stává se primárně součástí teoretického vědomí a veřejnému mínění je zpřístupňována v procesech výchovy, vzdělávání a propagandy. Úkolem sociologického zkoumání ovšem je zjistit nejen názory a nálady spojené s jednotlivými fakty, událostmi a jevy, ale také poznat, nakolik veřejné mínění odráží podstatu společenských procesů determinujících zachování míru i případný válečný konflikt.

Svébytné postavení ve struktuře objektu veřejného mínění o míru a válce má instituce armády, jejíž existence je vynucena realitou třídně rozděleného světa. I socialistická armáda se může na první pohled jevit některým vrstvám a sociálním skupinám jako jakýsi element války v podmínkách míru. Svou hlavní činností — bojovou přípravou — spoluvytváří vědomí nebezpečí válečného konfliktu, modeluje některé situace potenciální války a tím formuje

veřejné mínění o těchto situacích. Objektem veřejného mínění se ovšem stává především prostřednictvím svých vztahů a činností, v nichž vystupuje jako specifická politická instituce a vojenská organizace ve společnosti, jako ozbrojený nástroj a prostředek socialistického státu [Marx—Engels 1963 : 35]. Při rozboru armády jako objektu veřejného mínění je nutno zvýraznit sociálně politickou stránku, která je určující ve vztahu k vojensko-odborné, i když se projevuje ve srovnání s vojensko-odbornou stránkou daleko zprostředkovaněji.

Při zkoumání veřejného mínění o míru a válce však nenarážíme pouze na specifiku jeho objektu, ale též na určité specifické rysy subjektu. Především, v důsledku toho, že problémy možné války se bytostně dotýkají každého občana naší společnosti a patří k frekventovaným tématům formální i neformální komunikace, je subjekt veřejného mínění o míru a válce tvořen všemi třídami, vrstvami a sociálními skupinami společnosti. Druhá významná zvláštnost se dotýká vnitrosubjektové struktury (viz např. [Gorškov 1980 : 49—51]). Vedle charakteristik, které diferencují subjekt veřejného mínění obecně (třídní příslušnosti, národnosti, socioprofesionního zařazení, úrovně vzdělání, ideologické vyspělosti apod.), vystupují při strukturaci subjektu veřejného mínění o míru a válce do popředí specifická kritéria odvozená od sociální zkušenosti. Prvořadou úlohu zde sehrávají nezastupitelné osobní prožitky druhé, popřípadě i první světové války, které vytvářejí v rámci subjektu veřejného mínění historicky podmíněnou skupinu „pamětníků“. Dalšími relevantními součástmi struktury subjektu veřejného mínění o míru a válce jsou skupiny občanů s osobní zkušeností získanou při výkonu základní vojenské služby a profesionální služby v ozbrojených silách. Tato strukturace subjektu má podstatný vliv na procesy formování veřejného mínění o válce a míru a měla by být vždy při sociologické analýze brána v potaz.

Koncepce empirického zkoumání veřejného mínění o míru a válce v ÚVVM při FSÚ

V pražském Ústavu pro výzkum veřejného mínění patří názory na problematiku míru a války k dlouhodobě sledovaným tématům v rámci úsilí o mnohostranné poznávání světonázorové orientace československé populace. Otázky orientované na postižení těchto názorů byly položeny v řadě výzkumů, v roce 1980 byla založena koncepce samostatných šetření veřejného mínění o míru, válce a armádě⁽⁴⁾ a tato koncepce byla dále rozpracována zejména v souvislosti s šetřením provedeným v roce 1985.⁽⁵⁾

Základním momentem zmíněného přístupu je Leninova teze vyjadřující nutnost zkoumat veřejné mínění o míru, válce a armádě ve vazbě na veřejné mínění o epoše, tedy především v souvislosti s názory na mezinárodně politickou situaci a na úlohu různých států v mezinárodních vztazích [Lenin 1958 : 192]. Jde tedy nejen o postižení jednotlivých názorů, ale i složitějších obsahů veřejného mínění. Za tím účelem jsou ve výzkumech na základě primárních dat konstruovány souhrnné charakteristiky uznání mírové úlohy socialistických zemí a chápání i hodnocení agresivní podstaty imperialismu.

Druhým fundamentálním okruhem, o nějž se koncepce ústavu v dané oblasti opírá, je zkoumání veřejného mínění o příčinách soudobých válek. I v tomto případě je využito techniky nepřímého dotazování a na základě baterie sedmi položek je vytvářena typologie mínění o příčinách válek, obsahující čtyři základní typy:

(4) Viz závěrečná zpráva z výzkumu č. 80-2 *Názory občanů ČSSR na otázky války a míru a brannou výchovu*. Praha, ÚVVM při FSÚ 1980.

(5) Viz závěrečná zpráva z výzkumu č. 85-3 *Otázky války a míru ve vědomí občanů ČSSR*. Praha, ÚVVM při FSÚ 1985.

- a) marxistické pojetí příčin soudobých válek,
- b) názory na příčiny válek, v nichž se silně odrážejí marxistické teze, ale též některé netřídní teze zaměřující jevové stránky problému (územní nároky, ideologické rozpory) za jeho podstatu,
- c) mínění ovlivněná částečně marxistickými, výrazněji však nemarxistickými koncepcemi příčin válek (náboženskými, neomalthusiánskými apod.),
- d) názory vycházející výhradně z nemarxistických koncepcí příčin válek.

Analýza veřejného mínění o současné mezinárodně politické situaci a o příčinách soudobých válek vytvořila předpoklady pro to, aby mohl být postížen odraz tří základních leninských tezí o míru a válce v názorech československých občanů. Jednalo se o princip jednoty budování a obrany socialistické vlasti, zásadu internacionální obrany socialismu a tezi o obraně socialistické vlasti jako záležitosti všeho lidu.

Vědomí významu jednoty budování a obrany socialistické vlasti bylo operacionalizováno prostřednictvím názorů na podmíněnost budování socialismu mírovým vývojem a na vztah mezi upevňováním socialistického státu a jeho obranyschopnosti. Chápání nutnosti internacionální obrany socialismu bylo indikováno míněním o úloze Československa a ČSLA v branném svazku Varšavské smlouvy, názory na morální oprávněnost internacionální podpory boje za národní a sociální spravedlnost a míněním o vzájemné výhodnosti internacionální obrany při případném válečném konfliktu. Odraz poslední z vytypovaných tezí (tj. teze o obraně socialistické vlasti jako záležitosti všeho lidu) ve veřejném mínění byl zkoumán na základě názorů a) na podíl armády a lidu na zabezpečení obrany v mírových a válečných podmínkách, b) na důležitost základní vojenské služby a branné přípravy obyvatelstva, c) na volbu vojenského povolání.

Výzkum se dotkl rovněž problematiky pronikání některých nemarxistických ideových koncepcí do veřejného mínění v Československu. Pozornost byla věnována zejména míře ovlivnění občanů pacifistickými názory a nepřátelskou tezí o „stejně odpovědnosti velmocí“ za zostřování mezinárodního napětí.

Vybrané výsledky empirického výzkumu

Empirické poznatky potvrdily pozitivní hodnocení zahraničně politické orientace SSSR v mínění lidí. Jednoznačně převažuje názor, že SSSR usiluje především o mír, mírové soužití a odzbrojení. Současně se však ukázalo, že značná část občanů má v chápání mezinárodní úlohy socialistických a kapitalistických zemí menší či větší nejasnosti. Ve srovnání s minulostí se v roce 1985 v názorech více odráží zejména nepřátelská teze o „stejně odpovědnosti velmocí“ za zostřování mezinárodního napětí, již je v té či oné míře ovlivněna téměř polovina občanů. Nejčastěji se to projevuje v názoru, že viníky zostřování mezinárodního napětí jsou jak kapitalistické, tak i socialistické státy.

S poměrně rozsáhlým ovlivněním koncepcí „stejně odpovědnosti velmocí“ souvisí také zjištění, že více než čtvrtina občanů si jen velmi málo uvědomuje agresivitu imperialismu nebo si ji neuvědomuje vůbec. Pouze čtvrtina občanů chápe agresivitu imperialismu ve všech aspektech sledovaných provedeným výzkumem.

Jak jsme již uvedli, druhou základní oblastí ve zvolené koncepci výzkumu bylo sledování názorů na příčiny soudobých válek. Bylo zjištěno, že stejně jako počátkem osmdesátých let *dominuje i v současnosti ve veřejném mínění marxistické chápání příčin ozbrojených konfliktů naší doby* — odráží se v názorech téměř poloviny občanů. Poměrně početná je také skupina lidí, kteří

jsou vedle marxistických tezí ovlivněni i netřídními stanovisky. Na druhé straně poměrně vzácné jsou názory vyjadřující výhradně nemarxistická stanoviska.

V úzké souvislosti s názory na příčiny válek je také skutečnost, že si občané ve velké většině uvědomují nebezpečí vzniku světové války, věří však v možnost válce zabránit. Zastoupení těchto názorů se od roku 1980 podstatně nemění a je tedy možno konstatovat, že *československé veřejné mínění nepostihla v tomto směru „krize deziluzí“, předpovídána některými buržoazními teoretiky po rozmístění amerických raket prvního úderu v západní Evropě a odvetných opatření členských států Varšavské smlouvy.* Přitom si, podle výsledků provedeného výzkumu, tři čtvrtiny občanů uvědomují nebezpečnost rozmísťování nových amerických raket v Evropě a současně s tím také nutnost odvetného rozmístění sovětských raketových komplexů na území ČSSR a NDR.

Optimistické hodnocení možnosti odvrátit válku ovšem není ve veřejném mínění doprovázeno podceňováním její nebezpečnosti. Většina lidí si uvědomuje, že rozpoutání jaderného konfliktu kdekoli na světě by znamenalo jaderné ohrožení i pro Evropu. Podle tří čtvrtin občanů by pak v takovém jaderném konfliktu nebylo ani vítězů, ani poražených, protože svět by byl zničen. Uvedený názor je patrně stabilní součástí československého veřejného mínění, neboť byl ve stejném rozsahu zjištěn již v letech 1965(6) a 1980.

V provedeném šetření bylo položeno také několik otázek zaměřených na stránku normativní konstrukce ve veřejném mínění. Jejich prostřednictvím bylo zjištěno, že veřejné mínění podporuje mírová jednání SSSR a USA jako jeden z diplomatických prostředků zachování míru a současně podporuje úsilí socialistických zemí o udržení vojenskostrategické rovnováhy a postupné odzbrojení na celém světě. Přitom názor, že ve světě existuje vojenskostrategická rovnováha, se v průběhu osmdesátých let stává častějším a v současné době jej zastává více než polovina československých občanů. Nevelká část občanů (přibližně jeden z deseti) připisuje převahu kapitalistickým státům a spatřuje její příčiny hlavně v technicko-hospodářské oblasti a větších přípravách na válku. Jiná, rozsahem stejně malá část občanů se domnívá, že převahu mají socialistické státy, a to zejména pro lepší vycvičenost a vyšší početní stav armády.

Významnou součástí empirického výzkumu bylo zjišťování odrazu leninské teze o internacionální obraně socialismu ve veřejném mínění. Ukázalo se, že převážná část populace považuje za nutné zabezpečit obranu proti agresi v rámci celého socialistického společenství a bránit v případě napadení i jiné socialistické státy. (Tento názor zastávají přibližně čtyři pětiny občanů.) Nelze však přehlédnout ani rozšíření některých pacifistických idejí. Nejrozšířenějším ze sledovaných pacifistických názorů je odsuzování každé účasti ve válce jako špatné a nemorální a nesprávné pojetí vztahu mezi zachováním míru a bojem za národní a sociální svobodu. Ojedinělé pacifistické názory mají i mnozí z občanů, kteří si uvědomují nutnost zabezpečení obrany ČSSR. Pacifismus ve vyhraněné podobě se ovšem, podle našich poznatků, vyskytuje poměrně vzácně — přibližně u jednoho z dvaceti občanů.

O rozporných názorech na nutnost internacionální obrany socialistické vlasti svědčí i různorodost a často dokonce protichůdnost názorů na ČSLA a služ-

(6) Na tomto místě je provedeno srovnání s výsledky výzkumu, který v roce 1965 provedla Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda. Materiál z tohoto výzkumu nebyl publikován. Je ovšem nutno upozornit, že teze o zničení života na Zemi jako nutném důsledku eventuální jaderné války byla v šedesátých letech považována za buržoazně pacifistické stanovisko.

bu v ní. Rozhodující většina lidí sice považuje obranu vlasti a socialismu za záležitost všeho lidu, část populace si ovšem neuvědomuje, že tato zásada platí stejně v míru jako v případě války. Nedostatečné osvojení příslušné leninské zásady se patrně promítá i v tom, že veřejné mínění široce akceptuje nutnost základní vojenské služby z hlediska zabezpečení obrany státu, nepodporuje však volbu vojenského povolání. Většina občanů si uvědomuje, že pro zabezpečení obrany ČSSR je nutné členství ve Varšavské smlouvě a upevňování socialistické státnosti. Určité rozpory, které byly ve veřejném mínění o tomto komplexu problémů zjištěny, naznačují, že část občanů pohlíží na obranu vlasti a socialismu z poněkud jiného zorného úhlu než na armádu jako na nástroj tuto obranu zabezpečující.

Provedený výzkum potvrdil hypotézu, že *ve veřejném mínění československé populace o otázkách míru a války dominují marxistické názory*. Názorové klima však není ve všech skupinách občanů stejné. Nejvyšší zastoupení společensky pozitivního mínění bylo podle očekávání zjištěno mezi členy a zejména funkcionáři KSČ, i když i v těchto skupinách je část do jisté míry ovlivněna pacifistickými idejemi. Pozitivní mínění bylo zjištěno také ve skupinách vysokoškolsky vzdělaných občanů a studentů, kteří mezinárodně politickou situaci i úkoly při zabezpečování obrany socialistické vlasti hodnotí reálněji než skupiny obyvatelstva s nižším vzděláním. Na druhé straně bylo mnoho negativních názorů zjištěno u obyvatel velkých měst, zejména Prahy a Bratislavy. Při srovnání veřejného mínění v ČSR a SSR se projevil prakticky ve všech zkoumaných otázkách pozitivnější názory občanů na Slovensku.

Závěrem

Otázky války a míru patří k nejaktuálnějším, palčivým problémům současného třídně rozděleného světa. Jde o sféru, v níž se v nejvyhrocenější podobě projevuje nesmiřitelný třídní boj mezi socialismem a imperialismem. Již dřívější sociologické poznatky naznačovaly, že českoslovenští občané považují život v míru za nejdůležitější hodnotu a že si uvědomují snahu Sovětského svazu a celého socialistického společenství o zachování míru a odvrácení války. Šetření provedená Ústavem pro výzkum veřejného mínění při FSÚ přinesla podrobnější teoreticky podložené poznatky o stavu a vývoji veřejného mínění o míru, válce a souvisejících politických jevech a poskytla tak podkladový materiál nejen pro další rozvoj politickovýchovné a propagandistické činnosti v této oblasti, ale i pro formování sociologie míru jako svébytného příspěvku celé sociologické fronty k zápasu lidstva za odvrácení jaderné katastrofy.

Literatura

- Engels, B.: *Armáda*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 14. Praha, SNPL 1963.
Gorškov, M. K.: *Obščestvennoje mněnie kak sociologičeskaja kategorija*. Sociologičeskije issledovanija 1980, č. 4.
Gromyko, A. — Lomejko, V.: *Nové myšlení v jaderném věku*. Praha, Naše vojsko 1985.
Grudinín, I. A.: *Dialektika a soudobé vojenství*. Praha, Naše vojsko 1974.
Hrabě, J.: *Kritika soudobé buržoazní sociologie armády*. Praha, Naše vojsko 1985.
Kolektiv: *Marxisticko-leninská filozofie a metodologické problémy vojenské teorie a praxe*. Praha, Naše vojsko 1985.
Lenín, V. I.: *G. Zinovievovi. Spisy*, sv. 35. Bratislava, SVPL 1958.